

ד. האגדה בתלמוד הירושלמי

כמו בתלמוד הבבלי, כך גם בתלמוד הירושלמי משובצים דברי אגדה בתוך סוגיות הלכתיות. המעיין בקפידה, יבחין בהבדל יסודי בין שיבוץ דברי אגדה בתלמוד הבבלי לבין דרך שיבוץ בתלמוד הירושלמי. לעתים מתקבל הרושם שעורכי התלמוד הבבלי שיבצו חומר אגדי בתוך סוגיה באופן מלאכותי. נראה כאילו היו לפניהם סוגיות אגדה, שהם חיפשו מקום מתאים לשיבוץ¹. לעומת זאת, נראה כי בירושלמי דברי אגדה קשורים לסוגיה בדרך כלל בקשר אורגני; לא מצאנו בתלמוד זה 'הדבקה מלאכותית' של דברי אגדה בתוך הסוגיה כפי שמצאנו בבבלי. ייתכן שההסבר לכך הוא זה: עורכי תלמודה של בבל התכוונו שתלמודם יהיה חיבור כוללני אשר יכלול בתוכו את הכול - כבר אמר ר' יוחנן: 'מאי בבל? בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד' (סנהדרין כד ע"א) - ומאחר שכך שילבו עורכי התלמוד הבבלי - ולו באורח מלאכותי - סוגיות אגדה בתוך דברי ההלכה; לא כן בארץ ישראל אשר בה ספרי אגדה חוברו כחיבורים בפני עצמם;² בארץ לא היה אפוא עניין וצורך לשלב באופן מלאכותי קובצי אגדה או סוגיות אגדה בתוך הסוגיה התלמודית. לכן הסתפקו עורכי התלמוד הירושלמי בהבאת דברי אגדה כאשר הם משתלבים באופן אורגני במהלך הסוגיה³.

מזן הרב קוק זצ"ל העמידנו על כך שההתייחסות בתלמוד הירושלמי לדברי אגדה, שונה מן ההתייחסות לדברי אגדה בתלמוד הבבלי. הרב מציין זאת במהלך דברי עיון על מהותה של האגדה, ועל הזיקה שבין

1. למשל, אגדות החורבן שבתלמוד הבבלי (גיטין נה ע"ב - נח ע"א) היוו ככל הנראה יחידה בפני עצמה, ועורכי התלמוד מצאו דרך לשבצן במקום בו שובצו, אגב האמור במשנה ו: 'לא היה (דין) סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה'.

2. אכן, חיבורי האגדה הארץ-ישראליים המצויים בידינו כמו בראשית רבה, ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא נערכו אחרי עריכת התלמוד הירושלמי, אך כבר בתלמודים מצויות ידיעות על חיבורי אגדה קדומים שהיו מצויים בארץ ישראל; ראה למשל דברי רבי חייה רובה המובאים בירושלמי, כלאיים פרק ט הלכה ג, לב ע"ב: 'בהחיא שעתא אשגריית עיניי בכל ספר תילים (=תהילים) אגדה'. וראה עוד בבלי, קידושין לג ע"א, ואכמ"ל.

3. אכן, גם בירושלמי, כמו בתלמוד הבבלי, אגב הבאת דבר אגדה אחד המשתלב שילוב אורגני במהלך הסוגיה, מובא דבר אגדה אחר, המתקשר רק עם דבר האגדה שקדם לו, אך אינו מתקשר ישירות עם נושא הסוגיה.

הנבואה והאגדה להלכה. דבריו כלולים באיגרת מיום כט בטבת תרס"ח, שכתב אל הרב יצחק אייזיק הלוי מחבר הספר 'דורות ראשונים'. להלן לקט מדברי הרב:

לדעתי הענייה יש לנו עוד מחיצה אחת, שהגנו צריכים לפתוח בה פתח להרבות הכניסה והיציאה מנבול לגבול, והיא: בין חכמת האגדה וחכמת ההלכה. באמת, כשם שחכמת ישראל ההיסטורית⁴ לכל ענפיה חיה היא ויונקת מחכמתה של תורה לעמקה ולרחבה..., כן הוא בעניין חכמת ההגדה עם חכמת ההלכה, שיסוד הראשונה חכמת הלב והרעיון, שכל ההכנות המרובות התלויות בדעה ובמחשבה נובעות ממנה, והשנייה היא חכמת המעשים, ששניהם נובעים משני השורשים שמסתעפים מתוד"ק, הם החכמה והנבואה שלא נתכארו עדיין יפה גדריהם ביחס לניתוח ההלכות ועניין תורה שב"פ⁵.

בהמשך דבריו דן הרב בשיטת הרמב"ם הקובע (הל' יסודי תורה, פרק ט הל' א-ג) שאין זיקה מיוחדת בין הנבואה לתכני ההלכה. בהסתמך על כמה מקורות מדברי חז"ל הוכיח הרב כי הדבר אינו כה חד משמעו כפי שעולה מדברי הרמב"ם.

והוסיף הרב בהקשר לכך:

ואפילו אם נאמר שאין גומרים ההלכה ע"י נבואה, מכל מקום פועלת היא על סידור הלימודים. על כן בארץ ישראל, שהיא מקום הנבואה, יש רושם לשפע הנבואה על סדר הלימוד, וההבנה היא מסוברת מתוך השקפה פנימית, ואין צריך כל כך אריכות בחרים, והיינו "אורא דארץ ישראל מחכים" (כבא בתרא קנ"ע"ב)... וחכמת הנבואה שהיא יסוד לחכמת האגדה, שהיא הצד הפנימי של שורשי התורה, פעלה בארץ ישראל הרבה יותר מכבבל, שאינה ראויה לנבואה...

ובהמשך דבריו ביסס הרב את שיטתו:

וראה לעניות דעתי דיסוד הדבר תלוי בחילוק שבין ככלי וירושלמי כסוגיא דוקן ממרא כסנהדרין, בפירוש "דבר" האמור בפרשה⁶, דהבכלי מפרש "זו הלכה"⁷... והירושלמי מפרש "זו אגדה"⁸. והחילוק הוא פשוט, דסדר לימוד שהוא נסמך על שורשי הנבואה וסעיפיה, ההלכות עם האגדות מתאחדות על ידו, ויש ענייני קבלה ומסורת ברעות כמו במעשים... אבל כסדר לימוד שבחז"ן לארץ שאינה ראויה לנבואה וממילא אין ענפי רוח

4. הרב היה רגיל לכתוב היסטוריה בתי"ו ולא בתי"ת.

5. ההדגשות הן שלי; ע"ס.

6. כי יפלא ממך דבר למשפט... (דברים יד, ח).

7. סנהדרין פז ע"א.

8. ירושלמי, סנהדרין פרק יא הלכה ג, לע"א, וראה בפירוש מראה הפנים שם.

הקודש מתלכדים עם ההלכה וניתוחיה, הדעות (עפי' סדר לימוד זה) הינן רק מה שאפשר להוציא מתוך השכל ההגיוני, ואין לענייני האגדות שייכות להלכה ולא שייך עליהם "לא תסור", וזה החילוק טבע את חותם ההבדל בין בבלי לירושלמי.

נביא עתה הערות קצרות על סיפור אגדה מפורסם המובא בירושלמי ברכות פרק א הלכה א, ב ע"ג. מסופר שם בזו הלשון:

דלמא⁹, רבי חייא רבא ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהרא בקעת ארבל בקריצתה¹⁰, וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חייא רבה לר' שמעון בן חלפתא: 'בירבי! כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קימאה קימאה, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת'. מה טעמא?¹¹ 'כי אשב בחושך ה' אור לי' (מיכה ז, ח). כך בתחילה: 'ומרדכי יושב כשער המלך', (אסתר ב, כא) ואחר כך: 'ויקח המן את הלבוש ואת הסוס' (אסתר ו, יא) ואחר כך: 'וישב מרדכי אל שער המלך' (אסתר ו, יב) ואחר כך: 'ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות' (אסתר ח, טו) ואחר כך: 'ליהודים היתה אורה ושמחה' (אסתר ח, טז).

דומה כי סיפור האגדה מבואר מאליו, ואין צורך להאריך בדברי הסבר. אך ניתן לדייק ולשאול: כיצד מתקשר הפסוק 'וישב מרדכי אל שער המלך' אל יתר הפסוקים המשובצים בסיפור שלפנינו? הרי מפסוק זה אין להוכיח דבר גאולת יהודי שושן רבתה והלכה¹² ואכן, בנוסחו של ר' שלמה סיריליו לירושלמי ברכות¹³ לא כלול הפסוק 'וישב מרדכי אל שער המלך' בסיפור האגדה שלפנינו; כפי הנראה רש"ס מחקו מן הסיפור בשל אותו הקושי שהעלינו¹⁴, אך יש להדגיש: בכ"י לידן ובכ"י רומי של ירושלמי ברכות כלול הפסוק 'וישב מרדכי אל שער המלך' בין הפסוקים הבאים להוכיח כי גאולתן של ישראל מתנהלת 'קימאה קימאה'¹⁵.

9. 'דלמא' הוא מונח קבוע בירושלמי המציין פתיחת סיפור. משמעותו המדויקת של המונח ודרך הגייתו טעונות דיון מיוחד.
10. 'בהשכמה, קודם שהאיר היום' - פירוש פני משה.
11. 'מה טעמא?' (ולא מאי טעמא?) הוא מונח קבוע בירושלמי אשר משמעותו היא: 'מה מקור הדברים?' (מקביל לימנא הני מילי? בתלמוד הבבלי).
12. ובבבלי מגילה טז ע"א אף נדרש: 'וישב מרדכי אל שער המלך' - אמר רב ששת, ששב לשקו ולתעניתו.
13. על רש"ס, ראה הע' 1 במאמרי בהמאיר לארץ, אדר התשס"א. רש"ס ערך מחדש את נוסח הירושלמי של המסכתות אשר אותן פירש.
14. גם ר' אלעזר אזכרי, בעל ספר חרדים, כתב בפירושו: "וישב מרדכי אל שער המלך". לא גרסינן, דאין זהו הארה, דלשקו ולתעניתו שב כדפירשו רז"ל".
15. מעניין להזכיר כאן את נוסח הסיפור כפי שהוא מצוטט בילקוט שמעוני רמז תרפה (השינויים העיקריים מודגשים):

במהלך שיעור שניתן לפני חודשים אחדים ב'בית אריאל', ביקש הרב חנן פורת ליישב את הקושי כך: שמא יש בסיפור שלפנינו רמז שבתהליך גאולה של 'קימאה קימאה', אין כל הזמן התקדמות איטית - 'קימאה קימאה'. לעיתים יכול לבוא שלב אשר בו דבר אינו קורה, שלב הנראה כעצירת התהליך או חלילה אף כנסיגה בתהליך הגאולה; הסיפור מבקש לרמוז: בראייה כוללת תהליך הגאולה אינו נלצר. כעבור פרק זמן - קצר או ארוך - יראה שלב נוסף של התקדמות בתהליך הגאולה, כמו שמרדכי, לאחר שחלף זמן מה מושב לשקו ולתעניתו בשער המלך, 'צא מלפני המלך בלבוש מלכות'.

אני מזדהה בהחלט עם התקווה המשתמעת מתשובתו של הרב חנן פורת, אך דומה עליי כי אפשר ליישב את הקושי בדרך פשוטה. אכן ראשיתו של הפסוק 'וישב מרדכי אל שער המלך' אינו אומר דבר על התעצמות הגאולה, אך עיקר הראייה של הגמרא היא מהמשך הפסוק: '... והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש'¹⁶.

ולעניין זה של גאולת ישראל המתקדמת 'קימעא קימעא', ראוי להביא את האמור במדרש תהילים הידוע גם בשמו **מדרש שוחר טוב**, שאף הוא, בהיותו מדרש ארץ ישראל, כלול בדברים ד'אמרי במערבא'. וכך נאמר במדרש זה בסוף מזמור יח:

כתוב אחד אומר 'מגדול' (שמואל ב כב, נא), וכתוב אחד אומר 'מגדיל' (תהילים יח, נא); ר' יודן אומר, לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא קימעא קימעא; ומהו 'מגדיל'? לפי שהיא הולכת ומתגדלת לפני ישראל. עכשיו הן שריוות בצרות גדולות, וכשתבוא (=ואם תבוא) הגאולה בבת אחת, אינן יכולים לכבול ישועה גדולה, לפי שהיא באה בצרות גדולות,

רבי חייא בר אבא ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בקריצתא בהדא בקעתא דארבל וראו איילת השחר, אמר רבי חייא: 'כך היא גאולתן של ישראל'. אמר לו: היינו דכתיב 'כי אשב בחושך ה' אור לי', בתחילה היא מאירה קימעא ואחר כך היא מנפצת ובהא, ואחר כך היא פרה ורבה; כך מרדכי, בתחילה: 'וישב מרדכי יושב בשער המלך', ואחר כך 'ויהי כראות המלך את אסתר המלכה', ואחר כך: 'ויקח המן את הלבוש ואת הסוס', ואחר כך: 'ויתלו את המן', ואחר כך: 'ואתם כתבו על היהודים', ואחר כך: 'וימרדכי יצא מלפני המלך', ואחר כך: 'ליהודים היתה אורה ושמחה'.

זהו אפוא נוסח שונה במקצת של הסיפור, המשקף ככל הנראה נוסח שונה של התלמוד הירושלמי שהיה לפני בעל 'ילקוט שמעוני'. עפ"י נוסח זה הובאו פסוקים נוספים ממגילת אסתר להוכיח כי הגאולה מתפתחת בשלבים, פסוקים שלא נכללו בנוסח הסיפור כפי שהוא בנוסחאות כתבי היד של הירושלמי למסכת ברכות הידועים לנו, אך הפסוק 'וישב מרדכי אל שער המלך' לא הובא בו.

16. זוהי תופעה מצויה הן בתלמוד הבבלי והן בתלמוד הירושלמי שהתלמודים מצטטים רק את חלקו הראשון של הפסוק, ונמנעים מלצטט את חלקו השני של הפסוק אף אם בו עיקר הראייה.

לפיכך היא באה קימעא קימעא ומתגדלת והולכת לפנו.

דומה כי משמעות דברי מדרש תהילים היא כי ישועה גדולה מלווה **בצרות גדולות**, וישועה בתהליך איטי של 'קימעא קימעא' מלווה אמנם אף היא בצרות, אך בצרות שאפשר להתמודד עמן.

זכינו לראות ישועה גדולה בעצם הקמת מדינת ישראל לאחר הצרה הנוראה, השואה. נתפלל להקב"ה שהצרות המלוות אותנו בימים אלה יחלפו במהרה, ונשוב **ונראה בעינינו** את 'גאולתן של ישראל' - ולו גם 'קימעא קימעא'.